

*Gorazd Nikić**

UDK 330.341

GLOBALIZACIJA - KRŠĆANSKE I LIBERALNE VRIJEDNOSTI

Iako "globalizacija", u smislu u kojem se danas o njoj najčešće raspravlja, izgleda kao jedna od mogućih civilizacijskih alternativa, ipak je, u svojoj osnovi, nezaobilazna posljedica suvremenog tehnološkog napretka. Materijalni razvitak u tijeku tisućljeća počivao je, a počivat će i u sagledivoj budućnosti, na rastu proizvodnosti rada. A rast proizvodnosti rada uvjetovan je tehnološkim napretkom. Industrijska revolucija u 19. i 20. stoljeću otvorila je ogromne mogućnosti razvitku novih tehnologija a to se nastavlja i u današnjem postindustrijskom društvu. Stalni poticaji za korištenje i razvijanje novih tehnologija, proizlaze iz osnovne funkcije cilja firme: preživljavanje u tržišnoj utakmici i maksimiziranje dobiti. Firme ulažu u istraživanja i tehnološka unapređenja da bi, s jedne strane, poboljšanjem kvalitete, kreiranjem novih proizvoda i usluga poboljšale tržišnu poziciju i povećale ukupan prihod, a sa druge, kako bi mogle smanjivati troškove poslovanja.

U tržišnoj utakmici, posebno nakon II. svjetskog rata, koriste se, radi smanjivanja (jediničnih) troškova, u sve većoj mjeri tehnologije velikoserijske proizvodnje (automatizacija, robotizacija). S istim je zadatkom djelovao i brzi razvitak informatičkih tehnologija. Takav je razvitak događaja imao dvostruku posljedicu: s jedne strane, jačali su poticaji za ekonomsko integriranje, a sa druge, za globalizaciju proizvodnje. Naime, korištenje tehnologija velikoserijske proizvodnje učinilo je pojedina nacionalna tržišta, čak kada se radilo i o velikim tržištima, kao npr. o onima razvijenih zemalja Zapadne Europe, premalenima da apsorbiraju tehnološki optimalnu količinu proizvodnje. Izlaz je stoga valjalo tražiti u širenju slobodnog pristupa drugim tržištima, a institucionalizacija takvih nastojanja javila se u obliku carinskih unija, odnosno, ekonomskih integracija. Europska Unija, rođenje koje je

*G. Nikić, redoviti profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i znanstveni savjetnik u Ekonomskom institutu, Zagreb. Članak primljen u uredništvo: 1. 9. 2003.

imalo duboke političke korijene, teško da bi bila ostvarena da nije postojao i jaki ekonomski interes svih članica za stvaranjem velikog zajedničkog tržišta.

Ekonomске integracije, međutim, ne mogu se poistovjetiti s globalizacijom. Iako neki elementi globalizacije postoje kod suvremenih ekonomskih integracija (važnost velikoserijske proizvodnje), integracije se odnose samo na pojedine grupe zemalja i za njih je tipično, bar u početnim fazama integriranja, formiranje carinskih unija. Globalizacija, međutim, u današnjem smislu planetarni je civilizacijski proces i ne zahtijeva stvaranje carinskih unija. Iako ima sličnosti i zajedničkih elementa, motivi globalizacije proizvodnje ipak su drugačiji od motiva stvaranja ekonomskih integracija. Glavni nosioci globalizacije proizvodnje jesu multinacionalne kompanije. Koristeći se različitim pogodnostima koje pružaju pojedine zemlje, od jeftine, ali i dovoljno obrazovane, radne snage, preko kvalitetnih prirodnih resursa, poreznih i drugih zakonskih olakšica, do “mekših” propisa za očuvanje okoline, one smanjuju troškove proizvodnje i osiguravaju dobar položaj na svjetskom tržištu. Istovremeno, takva se aktivnost multinacionalnih kompanija prihvaća u zemljama koje žele ubrzati vlastiti privredni razvitak, a za to im nedostaje vlastiti investicijski kapital i suvremene tehnologije. Iako aktivnost multinacionalnih kompanija nije sasvim novoga datuma, veliki je zamah dobila nakon izbijanja svjetske dužničke krize na početku osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je došlo do naglog smanjenja, gotovo nestajanja, neizravnih stranih ulaganja (kreditiranja). Poticaj globalizaciji proizvodnje došao je i iz tehnoloških poboljšanja prijevoza, posebno pomorskog, koja su udio transportnih troškova u jediničnoj cijeni finalnog proizvoda učinila praktično zanemarivima. Jedan se proizvod može stoga proizvoditi “globalno”.

Razvitak informatičkih tehnologija u posljednjih dvadesetak godina omogućio je da financijski sustav postane globalan. Uspostavljeno je globalno svjetsko tržište kapitala i deviza. Na njemu sudjeluju sva nacionalna financijska tržišta u mjeri u kojoj su dovoljno razvijena da na tome tržištu mogu sudjelovati. Ta tržišta funkcioniraju praktično 24 sata na dan, a mobilnost kapitala postala je iznimno visoka. Informatičke tehnologije preko javnih medija djeluju na homogenizaciju preferencija potrošača i na kulturološku homogenizaciju. Stvaraju se globalni obrazac potražnje i model globalnog “potrošačkog društva”.

Svi ti procesi utječu na mijenjanje tradicionalnih vrijednosti i naslijeđenih socijalnih i gospodarskih poredaka, što, sasvim razumljivo, izaziva otpore, čak i kada se radi o, objektivno gledajući, civilizacijskom progresu. Ljudi, možda, brže mijenjaju potrošačke standarde no što mogu mijenjati tradicionalne oblike ponašanja. Ti otpori mogu biti to jači, ako procesi globalizacije stvaraju dojam eksploatacije, ekološke degradacije i moralne i kulturološke agresije. To se posebno odnosi na zemlje koje su manje razvijene, ali su bogate prirodnim izvorima i jeftinom radnom snagom, a siromašne su kapitalom; zemlje, koje imaju snažno izraženu potrebu ubrzanja gospodarskog razvitka, koje vide šansu u izravnim stranim ulaganjima i

aktivnostima multinacionalnih kompanija, ali nemaju dovoljno snažnu pregovaračku poziciju. No, koliko god nepovoljni aspekti globalizacije pobuđivali kontroverze, pa doveli u pitanje i sam smisao globalizacije, ovdje se, po mome mišljenju, ne radi o globalizaciji kao problemu *per se*, već o novim dimenzijama staroga problem – a to je maksimizacija dobiti u uvjetima neregulirane ili nedovoljno regulirane tržišne utakmice. U vrijeme tzv. “divljeg kapitalizma” ili klasičnog liberalizma, maksimizacija dobiti stvarala je mnoge socijalne i ekonomske probleme: pojave monopola, krize koje su rezultirale nezaposlenošću, bijedom i političkim napestostima, pa konačno, i revolucijama. Na probleme bespoštedne tržišne utakmice nisu ukazivali samo radikalni revolucionari, već i kršćanski i građanski mislioci, od Pape Lea XIII na svršetku 19. stoljeća, do nobelovca Josepha Stiglitz na početku ovoga stoljeća.¹ Ti su problemi, naravno, imali svoju ekonomsku cijenu, pa su nacionalna zakonodavstva, ponajprije u najrazvijenijim privredama, počela postepeno regulirati funkcioniranje tržišta: donošeni su antimonopolski propisi, razvijano je radno zakonodavstvo, povećavala se socijalna sigurnost zaposlenih, poboljšavani su standardi osiguranja od rizika bolesti, starosti i sl. Taj proces reguliranja funkcioniranja nacionalnih tržišta ili tržišta pojedinih integracija, kao npr. donošenje propisa o zaštiti potrošača, o ekološkim standardima proizvodnje i sl., postoji i danas, no, ponajprije u razvijenim privredama. Manje razvijene zemlje, nastojeći privući strane investitore, manje su sklone primjeni rigoroznijih standarda reguliranja, pa su stoga i problemi i posljedice bespoštedne konkurencije i maksimizacije dobiti kod njih izraženiji. No, oštrina globalne konkurencije i u razvijenom zemljama potiskuje neke tekovine reguliranja konkurentne borbe, što se posebno vidi u jačanju liberalizacije tržišta rada.

Nema sumnje da su socijalistički sustavi, koji su regulatorni mehanizam tržišta zamijenili planom, a privatno vlasništvo i osnovnu funkciju cilja privatnog poduzetništva, dobit, proglasili najvećim grijehom, koliko god bili ekonomski neefikasni, a u proklamiranju socijalnih ciljeva hipokritični, stvarali ipak određene demonstracijske učinke i u tržišnim privredama. Iako su tržišne i planske privrede bile antipodi u političkom, ekonomskom i filozofskom smislu, (jedne je obilježavala dinamika, a druge statika), ipak su, bar u nekoj mjeri, utjecale jedna na drugu. Planske su privrede u stalnim reformama nastojale povećati efikasnost svoga gospodarstva uvođenjem bar nekih elemenata tržišne privrede, a tržišne su privrede, reguliranjem funkcioniranja pojedinih segmenata tržišta, nastojale obuzdati socijalno nepovoljne posljedice slobodne konkurencije i maksimizacije dobiti. Neefikasnost planskih privreda koja je dobrim dijelom utjecala na urušavanje i konačni nestanak socijalističkih sustava, učinila je upitnom primjenu bilo kakvog reguliranja ekonomskih procesa koje bi moglo podsjećati na plansku privredu.

¹ Vidi encikliku Pape Lea XIII. o radu i kapitalu “RERUM NOVARUM” iz 1891. i knjigu Josepha Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, WW Northon&Comp. New York, 2002

Nakon nestanka socijalističkih planskih ekonomija, u uvjetima rastuće globalizacije svjetskoga tržišta, javljaju se novi, ekonomski suprotstavljeni blokovi. Ponajprije, razvijene zemlje Zapada, s visokim standardima potrošnje, suočavaju se s konkurentskim izazovom zemalja Dalekog istoka, koje obilježavaju znatno niži standardi potrošnje, velika radna disciplina, visoka sposobnost usvajanja novih tehnologija i niska cijena rada. A zemlje Zapadne Europe, osim konkurentskog izazova s Dalekog Istoka, nailaze i na izazov tehnološkog diva SAD. U takvim uvjetima, koji zahtijevaju jačanje efikasnosti proizvodnje i konkurentnosti, nije ne-logičan pritisak prema deregulaciji propisa kojim je ograničavana tržišna utakmica – od privatizacije preostalih firmi u državnom vlasništvu (od početka osamdesetih godina) do deregulacije tržišta rada. Takvi su procesi doveli, po mome mišljenju, do zanimljivog preokreta u političkoj filozofiji, posebno lijevo orijentiranih stranaka. One, koje su tradicionalno bile sklonije političkom liberalizmu, ali i većem stupnju regulacije tržišta, u novim uvjetima, čini se, politički liberalizam zamjenjuju ekonomskim liberalizmom. To se očito događa i u Hrvatskoj

Averzija prema planskim privredama zbog njihove evidentne neefikasnosti, djelovala je, bez sumnje, na to da nakon raspada socijalističkih sustava, ekonomisti u tranzicijskim privredama, a posebno mlađi ekonomisti, gotovo bezrezervno prihvate model ekonomskog liberalizma. Takva je sklonost to veća što je ekonomsko obrazovanje bilo više socijalistički, u našem slučaju samoupravno, ideologizirano, pa se percepcija funkcioniranja tržišnog mehanizma i tržišne efikasnosti počela udžbenički idealizirati. Zanimljivo je postojanje “tržišnih grešaka” (“market failures”) problema imperfektne informiranosti i neracionalnosti ponašanja privrednih subjekata. Osim toga, naprijed navedena tendencija prema jačanju ekonomskog liberalizma u svijetu, kao posljedice zaoštavanja globalne konkurencije, stvarale su dodatne utjecaje na sklonost liberalističkom koncipiranju ekonomske politike u tranzicijskim privredama. One su, konačno, sadržane i u osnovnom modelu koncipiranja ekonomske politike, onakvom kakav promovira MMF, svojevrsan globalni kontrolor nacionalnih makroekonomskih politika. Budući da se u takvom sveopćem modelu reguliranja ekonomskih procesa zanemaruju posebnosti pojedinih zemalja, ne samo tranzicijskih (primjer Argentine), problemi koji se javljaju u takvim zemljama veoma se često pripisuju “diktatu” MMF ili naprosto, globalizaciji.

Ekonomsku, informatičku, pa i kulturološku globalizaciju teško je, međutim, usporiti, a kamoli zaustaviti. Probleme koje ona proizvodi bit će potrebno rješavati, vjerojatno, na isti način na koji su problemi tržišne utakmice u uvjetima maksimizacije dobiti rješavani na nacionalnim tržištima. Globalizacija, vjerojatno, još veoma dugo neće proizvesti “globalnog čovjeka”. Nacionalni i kulturni identitet duboko je usađen u ljudima. Globalizacija neće osigurati ni stabilan održiv dugoročan globalni rast. Dapače, vjerojatno će ubrzati prenošenje konjunkturnih uspona i padova iz jednog dijela svijeta u drugi. Recesije, pa i one produbljene, kao

i iznenadni šokovi, i dalje su moguće. U takvim uvjetima mogu jačati nacionalni identiteti kao utočišta od vanjske ugroženosti. Ako globalizacija ne bude vodila smanjivanju stupnja razvijenosti između pojedinih zemalja, i unutar integracija, a posebno između grupa zemalja, sadržat će nove elemente političkog sukobljavanja i gospodarske i socijalne nestabilnosti.

PRAZNA str. 828